

ESKİ ARABLAR'A GÖRE TÜRKLER

RAMAZAN ŞEŞEN

Bu makalede, Arab kaynaklarında bulunan ve eski Arablar'ın Türkler hakkındaki kanâatlerini aksettiren malzeme bir arada gösterilmeğe çalışılmıştır. Tedkikimizde milâdî VI. asır ile Cāhiz'in ölümü (255 h. =869 m.) arasındaki devre göz önüne alınmış, ayrı bir çalışma mevzuu edindiğimiz Cāhiz'in «*Manāķib al-Türk*» adlı eseri ile daha sonraki devreler çalışmamız haricinde bırakılmıştır:

Yapılan araştırma neticesinde elde edilen malzeme şu şekilde tertip edilmiştir:

- 1) Cāhiliye Devri'ndeki ve İslâm Devri'nin başlarındaki Arab şiirine göre Türkler.
- 2) Hadis'e göre Türkler.
- 3) Türkler hakkındaki atasözleri.
- 4) Lügat kitaplarına göre Türkler.
- 5) Türk adının menşei.
- 6) Coğrafya kitaplarına göre Türkler,
- 7) Cāhiz'in «*Manāķib al-Türk*»tan başka eserlerindeki Türkl erle ilgili kayıtlar.

Arablar'ın Türkler hakkındaki hükümlerinde ne derece isâbetli olduklarını anlayabilmek için, önce bu iki millet arasındaki münasebetlerin nasıl başladığını aydınlatmak gerekiyor. Bunun için, konuya girmeden önce iki millet arasındaki münâsebetlerin başlangıcından biraz bahsetmek faydalı olacaktır.

Bu münâsebetler, İran'ın Arablar tarafından işgaline kadar Sâsânîler vasıtasıyla olmuştur. Çok eski devirlerde olduğu gibi, Kūbād zamanında (488-541 m.) Türkler, İran iç işlerinde mühim bir rol oynuyorlardı¹. Bundan çok önce ise Arab Lahmîler Sâsânî idâresi altına girmişlerdi.

Nüşîravân (531-579 m.) Hākân'ın kızı Fâķim (فآķ) ile evlenmiş, bu evlilikten oğlu ve halefi Hürmüz IV (579-596 m.) dünyaya gelmiştir.

¹ T a b a r î, *Tārîķ* (nşr. M.J. de Goeje), Leyden, 1879-1881, seri I, cild II, 883-892.

Fizyonomi bakımından Türkler'e benzediği için ona «Türk oğlu» denirdi¹. Yine Nüşîravân devrinde miladî VI. asrın ikinci yarısında (570 m.) Yemen fethedildiği sırada, kumandanı Vahrîz'in idâresi altında Türkler de bulunuyorlardı².

Hürmüz IV'ün oğlu Hüsrev Pervîz'in Rey Merzûbânı Behrâm Çübîn ile yaptığı mücâdelelerde Pervîz tarafında Arablar, Behrâm Çübîn tarafında Türkler bulunuyorlardı. Bu muharebelerden Nahravân nehri kıyısında yapılan muharebede Pervîz'in kuvvetlerinin bir kısmının Behrâm Çübîn'i tutması üzerine Pervîz yenildi³. Kaçarken Şebdâr adlı atı takatsız kalınca, Hâssân b. Hanzâla b. Hayya al-Tâ'î'nin Zâbib adlı atını ona vererek takibeden Türk süvarilerinden kurtarmış ve bu hususta şu beyitleri söylemiş olduğu rivâyet edilir⁴:

وأعطيت كسرى ما أريد ولم أكن
لا تركه في الخيل عشر راجلا
بذلت له ظهر الضبيب وقد بدت
مساومة من خيل ترك وكابلا

Milâdî 615 senesinde İranlılar, Bizans'ı yenip Kadıköy'e kadar ilerlediklerinde, o zamanın en büyük iki devleti arasında geçen bu mühim hadiseyi Arablar dikkatle takib ediyorlar, Müslümanlar bu meselede Ehl-i kitap olan Bizans'ı, Mekke müşrikleri ise Mecûsî İran'ı tutuyorlardı. Rum süresi'nin başındaki Bizanslılar'ın yakında İranlılara galip geleceklerini haber veren âyetler İslamlar'ın bu husustaki tutumlarını açık olarak gösterir⁵. Bu müşkil durumda Göktürkler'le ittifak eden

¹ Ṭ a b a r î, seri I, c. II, 988; M a a c ü d î, *Murûc*, (nşr. Meynard), Paris, 1863. II, 200; İ b n a l - A ğ ĩ r, *al-Kâmil* (nşr. C.J. Tornberg), Leyden, 1868, I, 341; Z. V. T o g a n, *Umumi Türk tarihine giriş*, İstanbul, 1946, I, 69.

² S a c ā l i b î, *Ğurar mulūk al-Ğacam*, (Farsça tere. Hidāyat Maḥmūd, Tahran, 1369 hierî) s. 297. Ṭabarî ve İbn al-Ağîr'e göre Vahrîz'in kumandası altındaki bu askerler hapishanelerdeki mahkûmlardır (bk. Ṭ a b a r î seri I, c. II, 948, İ b n a l - A ğ ĩ r, I. 325).

³ Ṭ a b a r î, seri I, e. II, 996-997; *Murûc*, II, 216-217; M u ğ a d d e s i, *al-Bad' va 'l-tarih*, Paris, 1899-1919, III, 169-170; C h r i s t e n s e n 439-440; N ö l d e k e, 374-375

⁴ *Murûc* II, 217. Beyitlerin tercümesi:

“Kisra'ya istediğini verdim. Onu, yaya ve atlar tarafından çiğnenir bir halde bırakmazdım.”

“Türkler ve Eftalitlerin besili (işâretli) atları görüldüğü sırada Zâbib'in sırtını ona bıraktım.”

Bu beyitlerin şâiri hakkında başka bir kayda raslanamadı.

⁵ *Ğur'ân*, XXX, 2-5

Bizanslılar, İranlılar'ı yendiler, Heraklius, Madā²'in'e kadar ilerlediği sırada Göktürk hakani Tung-Yabgu (619-630 m.) Rey ve İsfahan'ı almış bulunuyordu¹.

Câhiz'in ifadesine göre Husrev Pervîz, Hâkân'ın kızı ile evlenmiş bu evlilikten sonraları Sāsānî hükümdarı olan Şiravayh (629 m.) doğmuştur². İbn al-Aşir ise Şiravayh'in anasının Mauricius'un kızı Meryem (Maria) olduğunu kaydeder³.

Bundan başka milâdî 629 senesinde Sāsānî tahtına çıkan Husrev III Türk illerinde yetişmişti⁴. Sāsānî İran'ın mukadderatında bu derece mühim tesiri olan Türkler'in, Arablar tarafından oldukça tanınmaları tabiidir.

1) Cāhiliye devrindeki ve İslam devrinin başlarındaki Arab şiirine göre Türkler

Yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı daha Cahiliye Devrin'de Arablar tarafından tanınmış olan Türkler'den, bu devirdeki Arab şâirlerinin şiirlerinde bahsedilmiştir. Hassân b. Hanzala'nın zikredilen beyitlerinden başka yine aynı devir şâirlerinden Nâbiğa al-Zubyânî (ölm. 604 m.) Gassâniler'den Nu'mân b. al-Hâris' (ölm. 581m.)in vefatı münasebetiyle yazdığı mersiyesinde şöyle der⁵:

قعودا له غسان يرجون أوبه وترك ورهط الأعجمين وكابل

Bundan biraz sonra ölen Avs b. Hacar (milâdî 620'lerde) Türkler'in kahramanlığına şu beytiyle işâret eder⁶:

نكبتها ماءهم لما رأيتهم صهب السبال بأيديهم يباير

¹ Marquart, *Erānşehr*, Berlin, 1901, 61-65; *Umumî Türk tarihine giriş*, I, 70, Cbristensen, 442-443.

² Cāhiz, *Manāķib al-Türk*, Leyden, 1903, s. 53; İbn Tağribirdî, *al-Nucām al-zāhira*, 1929-1956, I, 299-300.

³ İbn al-Aşir, I, 361.

⁴ *Murūc*, II, 23; İbn Kutayba, *al-Ma'ārif*, Kahire, 1300, s. 266; *Umumî Türk tarihine giriş*, I, 71

⁵ *Dīvān* (nşr. M.H. Derenburg), Paris, 1869, s. 93, beyit 30. Tercümesi: «Gassâniler, Türkler, iki Acem kavmi, Eftalitler oturarak onun dönmesini bekliyorlar».

⁶ *Dīvān* (nşr. R. Geyer), Wien, 192, s. 8, beyit 29; *Mānāķib al-Turk* 49-50. Tercümesi: «Onların kınalı bıyıklı (düşman, yani Türkler) ve ellerinde sopalar olduğunu görünce devemi sularından çevirdim».

Al-A‘şā al-Akbar (ölm. 7 h.=629 m.) bir kasidesinde Türkler'den şöyle bahseder¹:

و لقد شربت الخمر تر كض حولنا ترك وكابل

Bundan biraz sonra, halife ‘Omar b. al-Ḥaṭṭāb (ölm. 23 h.=634 m.) ın hilâfetinin son zamanlarına kadar yaşamış olan Şammāḥ b. Zīrār (ölm. 22h. =643m.) bir şiirinde Türk Hakanına şu beyitlerle hitab eder²:

الأمن مبلغ خاقان عنى تأمل حين يضربك الشتاء
فتجعل فى جناحك من صغير و من شيخ أضر به الفناء
فراخ دجاجة يتبعن ديكاً و يلذن به اذاحمى الوغاء

Yine Emevîler'in sonlarıyla Abbasîler'in ilk devirlerinde yaşamış olan ‘Amallas b. ‘Aḳîl b. ‘Ullafa (bk. *al-Ḥayawān*, Kahire, 1939-1945, I, 197 VI, 49; *al-Aġānī*, Dār al-kutub tabı, XII, 253-270; al-Marzūḳī, *Şarḥ al-Ḥamāsa*, Kahire 1951-1952, nr. 596) Türkler'in kahramanlığından şu şekilde bahseder³:

تبدلت منه بعد ماشاب مفرقى عداوة تركى و بغض أبى حسل

Bundan başka, Emevîler devrinde, bilhassa Valîd b. ‘Abdalmalik (ölm. 96 h.=715 m.) devrinden itibaren Horasan'da Abbasî isyanının kopmasına (129 h.) kadar geçen devre arasında Arablar'la Türkler arasında yapılan savaşlar dolayısıyla birçok şiirler söylenmiş ise de, bunlar, Türkler'in karakterini aydınlatıcı mahiyette olmadığı için buraya alınmadı (bk. *Ṭabari*, II, 493-494, 1079, 1129, 1151, 1257, 1449, 1511, 1546, 1547-48, 1553-59). Yalnız, biraz daha sonra yaşamış olan Ḥalaf al-Aḥmar (ölm. 180 h.=796m.)'in şu beytini de burada zikretmek yerinde olacaktır⁴:

كانى حين أرهنهم بنى دفعتههم إلى صهب السبال

Zikredilen bu beyitlerin bir kısmından anlaşıldığı gibi, eski Arablar'ın Türkler hakkında sathî de olsa bir kanâatleri vardı. Onlar Türkler'i

¹ *Dīwān* (nşr. R. Geyer), London, 1928, a. 224. Tercümesi : Türkler ve Eftalitler et rafımızda koşarken şarap içtim.

² *Ḥayawān* I, 200. Tercümesi, : Ey [yolcular] benden Hākān'a şunu kim söyleyecek : Kış bastırınca düşün. Dışarıda duramiyan çocukları ve ihtiyarları kanadin altına al. Nitekim tavuğun yavruları horoza uyarlar. Harp kızışınca ona sığınrlar.

³ *Manāḳib al-Türk*, s. 49. Tercümesi : Başımın tepesi ağardıktan sonra ondan Türk'ün düşmanlığını, kelerin buğzunu gördüm.

⁴ *Mānāḳib al-Türk*, s. 49. Terc. : Çocuklarımı, onlara rehin bıraktığımda kınalı bıyılıkara (düşmana yani Türkler'e) vermişim zannedirim.

kahraman, fakat vahşi bir millet olarak tanıyorlardı. Ömer'in son zamanlarında İran'ı fetheden Arablar, Azerbaycan ve Horasan'da doğrudan doğruya Türkler'le karşılaştılar. Böylece her iki millet birbirlerini daha iyi tanıma imkânını buldular.

2) Hadis'e göre Türkler

Peygamber devrinde, Madâ'in'de olduğu gibi (bk. *Tabarî*, I, 2444-2445). Arabistan'da Türk çadırları kullanılmakta idi. *Tabarî*'nin başka bir kaydına göre, Hendek muharebesinden önce Medine'yi müdâfâa edecek hendek kazılırken, Peygamber bir «türk çadırı»nda oturmaktaydı¹:
 قال خط رسول الله ... فانا لانبج أن نجاوز خطه فرقى سلمان حتى أتى رسول الله صلعم
 و هو ضارب قبة تركية فقال يا رسول الله...

Müslim'in kaydettiği bir hadise göre, Peygamber, Medine'de bir Türk çadırında itikâfa girmiştir²:

ثم اعتكف العشر الاوسط في قبة تركية على سديتها حصير...

Halife Ömer devrinden itibaren Emevîler'in sonlarına kadar devam eden Türkler'le Arablar arasındaki mücadeleler Arablar üzerinde fena bir tesir bırakmış, Arablar tarafından Türkler, "bir gün Arablar'ın ellerinden hakimiyetlerini alacak, kâfir oldukları için en sonunda Allah'ın gazabına uğrayıp mahvolacak bir kavim" olarak tahayyül edilmişlerdir. Nitekim, Halife Ömer, Türkler hakkında «هذا عدو شديد كلبه قليل سلبه»³ demiştir.

Câhiz, Türkler'in, Arab orduları üzerinde korkunç bir tesir bıraktıklarını belirterek şöyle der⁴:

ولم يرع [أحد] قلوب اجناد العرب مثل الترك

Diğer bir yerde ise Araplar'ın Türkler'e karşı harp edemediklerini söyler⁵:

¹ *Tabarî*, seri I, cilt III, 1468. tere.: Peygamber hendeğin sınırını çizdi... Biz bu sınırı aşmak istemiyorduk. [Bu sırada] Peygamber bir Türk çadırında otururken Sal-mân huzuruna çıktı...

² *M u s l i m*, *Şahîh*, İstanbul, 1332 III, 171—172. Tere.: Sonra, orta (ikinci) onunda eşliğinin üzerinde hasır bulunan bir Türk çadırında itikâfa girdi..

³ *Manâkıb al-Türk*, s. 36, 49. Tere.: Bu, eziyeti çok, ganimeti az bir düşmandır.

⁴ *Mānākib al-Türk* s. 49. Tere.: Arab ordularının kalplerini, Türkler gibi, hiçbir kimse titretmemiştir.

⁵ *Manākib al-Türk* s. 53. Tere.: Harpte vukubulan enteresan şeylerden biri de şu-

İşte, bu ve buna benzer bazı tesirler sebebiyle Arablar tarafından Türkler'in aleyhinde, Peygamber'e isnad edilen birçok hadisler uydurulmuştur. Bu çeşit hadisler pek erken devirlerde teşekkül etmeğe başladığı için, mükemmel senedlerle, «*al-Kutub al-sitta*» ve diğer hadis kitaplarına geçmiştir. Bu şekilde ırkçı bir temayülle, pek erken devirlerde, müslüman olmıyan milletler aleyhinde uydurulan hadislerden bir kısmı da Berberiler (bk. Nu'aym b. Hammād, *k.al-Fitan*, vrk. 66 b-67 a, 78 a-81 a), Bizanslılar (bk. Ma'mar b. Rāşid, *k. al-Cāmi'*, Feyzullah Ef. nr. 541, vrk. 191 b- 192 b), Habeşler (bk. *k.al-Fitan*, vrk. 120 a) hakkındadır ¹.

Bu sınıf hadislerin uydurulmasına, ilk fetih hızlarını kaybeden Arablar'ın diğer milletler karşısında, hakimiyetlerinin yavaş yavaş ellerinden gittiğini görmeleri, bu milletlerin zaman zaman Arablar'a karşı muvakkat ilerlemeler kaydetmeleri de sebep olmuş olabilir

Bu çeşit hadislerin büyük bir kısmının mükemmel senedlere sahip olmaları onların sağlamlığını göstermez. Zira, muhaddisler önceleri senedlere pek ehemmiyet vermiyorlardı. Zamanla iç mücadeleler kuvvetlenip çeşitli mezhebler ortaya çıkınca sened meselesi ehemmiyet kazanmağa başladı ². Daha sonraları ise metin ikinci plâna atılarak

dur : Arablar Türkler karşısında, Türkler Rumlar karşısında, Rumlar Arablar karşısında duramaz.

¹ Bu kanuda mevcut eserlerin en değerlisi Nu'aym b. Hammād (öim.228 h.=843 m.)'ın, *k. al-Fitan* adlı eseridir (bk. *GAL. S. I*, 257). Âtîf Ef. Kütüp. 602 numaradaki yazma nüshasına göre, eserde Peygamber'in vefatından sonra, müellifin zamanına kadar vukubulan ve vukubulması beklenen iç mücadelelerden ve Kıyamet ââmetlerinden bahsedilir. Bu eserdeki hadislere göre, Emevîler'le Abbasîler arasındaki mücadeleler (bk. vrk. 81 a- 112 a), Türkler'in, Berberiler'in ve Habeşler'in Arablar'ın ellerinden hakimiyetlerini alacakları önceden Peygamber ve sahabeleri tarafından haber verilmiştir. Vrk. 92 b-93 a'deki bir kayda göre İbn al-'Abbās kendi neslinden al-Saffāh, al-Mansur, al-Mahdî adlarında halifelerin geleceklerini haber vermiştir. Eserin dikkat edilecek diğer bir hususiyeti de içindeki hadislerin çoğunun merfû olmasıdır. Fakat, bu hadisler diğer hadis kitaplarında umumiyetle tam senedlerle Peygambere kadar ulaşmaktadır. Bu eser, Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi asistanlarından Dr. M. Hatiboğlu tarafından, Âtîf Efendi, Zâhiriyye nüshalarına dayanılarak neşre hazırlanmaktadır.

² T i r m i z î, *Saħîh*, Kahire 1931-1934, XIII, 307: كان في الزمن الاول لايسألون من الاسناد فلما وقعت الفتنة سألوا من الاسناد لكي يأخذوا حديث أهل السنة ويدعوا أهل البدعة.

Terc.: «Önceleri senedleri sormazlardı. Fitneden (iç karışıklık) sonra bid'atçılarınkini bırakıp «Sünnet Ehli»nin hadislerini almak için isnadı sormaya başladılar».

sened birinci dereceye alınmıştır¹. Dikkat edilecek başka bir noktada, bu çeşit hadislerin meydana geldiği cemiyetin fikrî seviyesidir.

Bu izahattan bir çok hadislere ve bilhassa konumuzla ilgili olanlarına ne derece itimat edileceği pek açık olarak anlaşılmaktadır. Zâten, bu çeşit «fitan» ve «malâhim»e dâir hadislerin sahtelikleri pek erken devirlerde hadis tenkidçilerinin gözlerinden kaçmamıştır. 'Alî al-Kârî (ölm. 1016h= 1605 m.) bu gibi hadisler hakkında Ahmed b. Hanbal (ölm. 241h.=855m.)in ve al-Haḫîb al-Bağdâdî (ölm. 463h.=1071m.)'nin şu sözlerini nakleder² :

سمعت أحمد بن حنبل يقول ثلاثة كتب ليس لها أصول : المغازى والملاحم والتفسير قال الخطيب في جامعه وهو محمول على كتب مخصوصة في هذه المعاني الثلاثة غير معتمد عليها لعدم عدالة ناقلها وزيادة القصاص فيها. وأما كتب الملاحم فجميعها بهذه الصفة وليس يصح في ذكر الملاحم المرتقبة والفتن المنتظرة غير أحاديث يسيرة.

Yine aynı müellif eserinin başka bir yerinde, Türkler, hadımlar ve köleler hakkındaki hadislerin uydurma olduğunu kaydeder³:

ومنها أحاديث ذم الترك وأحاديث ذم الحصان وأحاديث ذم المماليك كحديث... وأما حديث أتركوا الحبشة ماتركوكم فإنه لا يستخرج كنز الكعبة الا ذوالسويقين من الحبشة فرواه أبو داود... وكذا حديث أتركوا الترك ماتركوكم فان أول من يسلب أمتي [ماخولوا] بنو قنطوراء. رواه الطبراني عن ابن مسعود كذا في الجامع الصغير

¹ فأما من أقام الاسناد و حفظه وغير اللفظ فان هذا واسع : Tirmizî XIII, 319 عند اهل العلم اذا لم يتغير المعنى .

Tere. : Bir kimse isnadı doğru söyleyip ona ezberlerse manâ değişmedikçe hadisin metnini değiştirmesi hadisçiler tarafından müsamaha ile karşılanır.

² 'Alî al-Kârî, *al-Mavzû'ât*, İstanbul (Şirket-i Sahafiyye matbaası), [ta.]. Tercümesi : Ahmed b. Hanbal'in şöyle dediğini işittim : «Üç türlü kitap var ki bunların ash ve esası yoktur : mağâzî, malâhim ve tefsir kitapları». Haḫîb al-Bağdâdî, *al-Câmi'* adlı eserinde. bu hususta şunları söyler : « Râvileri âdil olmadığı, vâizlerin ilâve ve eksiklikleri bulunduğu için bu eserlere itimad edilmez ». Fakat , bu söz sadece adı geçen konulardaki bazı eserlere hamledilmelidir. Malâhime dâir eserlerin ise hepsi bu şekildedir (uydurmadır). Beklenen melâhim ve fitnelere hususunda pek az hadisin doğruluğu zikredilebilir.

³ *al-Mavzû'ât* 119. Tere. : Uydurma hadislerden bir kısmı da Türkler'i, hadımları, köleleri yermek için söylenen hadislerdir. Meselâ : Habeşiler size dokunmadıkça onlara dokunmayın. Zira Ka'be'nin hazinesini Habeşlilerden inee baldırlı biri çıkaracaktır. (bunu Abū Dāvūd nakleder)Türkler size dokunmadıkça onlara dokunmayın. Zira Ümmetimize verilen nimetleri ilk gasb edecek Kaḫtūrā Oğullarıdır.

Bu şekilde Türkler aleyhinde söylenmiş olan hadisler, birkaç gurupta toplanmaktadır. Buna göre, bu hâdislerin aslında pek az olduğu halde, zamanla «mânâya göre rivâyet=rivâyat bi'l-ma'nâ» usûlünün verdiği imkânlarından meydana gelen artırmalar ve eksiltmelerle çoğalmış olması muhtemeldir¹.

Burada, bu nokta göz önüne alınarak birbirine yakın olan rivâyetlerden, sâdece biri kaydedilerek diğerlerinin yerleri gösterilmekle yetinildi. Kaydedilen şekil hangi eserden alındı ise kaynaklar arasında önce o zikredildi. Elden geldiği kadar sened kısmının tercümesi verilmedi. Buna göre Türkler'e dâir hadisleri şu şekilde sıralıyabiliriz:

I. Arablar'a Türkler'le iyi geçinmeyi, onlardan gelebilecek fenalıklardan kaçınmayı tavsiye eden hadisler:

- (1) تاركوا الترك ماتر كوكم².
- (2) أتركوا الترك ماتر كوكم³.
- (3) دعوا الحبشة ما ودعوكم واتركوا الترك ماتر كوكم⁴.
- (4) اتركوا الترك ماتر كوكم فان أول من يسلب أمتي ماخولهم الله بنو قنطوراء⁵.
- (5) كان عمر يقول : تحذروا أقواما وجوههم كالدرق وأعينهم كالودع فاتركوهم ماتر كوكم⁶.

Aynı sınıfa girmesi gereken hadislerden biri muhtelif şekillerde Mu'âviya'den nakledilen şu haberdir⁷:

عن واثلة الاسقع قال اذا حدثناكم على المعنى فحسب ...
عن محمد بن سيرين قال : كنت أسمع الحديث من عشرة . اللفظ مختلف والمعنى واحد.

Tere. : Size sâdece mânâya göre hadis nakledersek kâfidir... Muḥammad b. Sîrîn şöyle der : Ben bir hadisi on kişiden dinlerdim, lafızları ayrı olduğu halde mânâları aynı olurdu.

² *Manâḳib al-Türk* s. 36, 49. Tere. : Türkler size dokunmadıkça onlarla dost geçinin.

³ *Yāḳūt, Muḳam al-buldān*, Beyrut 1955-1957 II, 23; *İbn Hacer, al-İṣāba*, Calcutta 1856-1866, I, nr. 2454. Tere. : Türkler size dokunmadıkça, onlara dokunmayınız.

⁴ *Abū Dāvūd, Sunan*, Kahire 1280, II, 137; *al-Bağvî, Maṣābiḥ al-sunna* II, 139. Terc.: Habeşliler sizi kendi halinize bıraktıkça siz de onları kendi hallerine bırakın. Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız.

⁵ *Bayhaḳî, Dalâ'il al-nubuva* (Köprülü kütüp. I, nr. 287), 77 b-78 a; *Munāvî, Fayḳ al-Ḳadîr*, nr. 110. Terc.: Türkler size dokunmadıkça onlara dokunmayınız. Zira, ümmetime Allah'ın verdiği nimeti onların ellerinden ilk alacak Kaḳtūrā Oğulları'dır.

⁶ *K. al-Fitan*, 122 b. Terc.: Ömer şöyle derdi : Yüzleri deriden kalkana, gözleri nazar boneçuna benzeyen milletlerden çekinin. Onlar size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız.

⁷ *K. al-Fitan*, 122 b-123 a; *Fayḳ al-Ḳadîr*, 110 nolu hadisin şerhinde. Terc. : İbn Zî 'l-Kalā' şöyle der : [Bir gün] Mu'âviya'nın yanında bulunuyordum. Ermenistan vâlisinden ona

قال نعيم يرفعه الى ابن ذى الكلاع قال كنت عند معاوية فاجاءه بريد من ارمينية من صاحبها فقرأ الكتاب فغضب ثم دعا بكتابه [لعله بكتابه] فقال : اكتب اليه جواب كتابه : تذكر أن الترك أغاروا على طرف أرضك فأصابوا منها ثم بعث رجالا (123a) في طلبهم فاستنقذوا الذي أصابوا ثكلتك أمك فلا تعودن لمثلها ولا تحركنهم بشئ ولا تستنقذ منهم شيئا فإني سمعت رسول الله صلعم يقول : انهم سيلحقون بمنابت الشيخ .

Diğer şekli ¹ :

قال نعيم يرفعه الى معاوية قال : اتركوا الرابضة ما تركوكم فانهم سيخرجون حتى ينتهوا الى الفرات فيشرب منه أولهم ويحییء آخرهم فيقول قد كان هاهنا ماء .

Aynı eserin vrk. 122 b'sindeki başka bir nakle göre Mu'âviya, bu sözü «Hazar Türkleri» için söylemiştir.

Yâqut'un kaydına göre Mu'âviya aynı mahiyetteki bir sözü Türkler ve Habeşler için müstereken söylemiştir ².

Görüldüğü gibi bu hadisler de, Türkler'i medih için söylenmeyip onlardan gelebilecek zararlardan kaçınmak için onlarla mümkün oldukça sulh içinde geçinilmesini Araplar'a tavsiye etmektedir.

II. Türkler'i «Banü Kaṅṭūrā» olarak gösteren, bir gün Arablar'ın ellerinden hakimiyetlerini alacaklarını ve İrak'ı işgal edeceklerini bildiren hadisler bu kısmı teşkil eder. Eski İbrânîler ve İranlılar'da olduğu gibi, başka milletleri kendi atalarına bağlamak temâyülünde olan Arablar, Türkler'in, İbrahim peygamberin öz Arab câriyesi olduğu rivâyet edilen Kaṅṭūrâ bint Maṭṭūn'dan olan çocuklarının neslinden

posta geldi. Mu'aviya mektubu okuyunca kızdı. Sonra kâtibini yanına çağırdı. Ona, "mektubun cevabını şöyle yaz dedi : Türkler'in, idâre ettiğin vilâyete yağma akını yapıp bazı şeyleri ele geçirdiklerini, peşlerinden kuvvetler gönderdiğini ve onların aldıkları şeylerin bir kısmını kurtardıklarını yazıyorsun. Anan seni kaybedesi, bir daha böyle bir şeye teşebbüs etme. Onları herhangi bir şekilde harekete geçirme, aldıkları hiçbir şeyi kurtarmağa çalışma. Zira, Peygamber'den onların yavşan otu biten yerlere kadar ulaşacaklarını duydum.

¹ K. al-Fitan 122 b. Tere. : Size dokunmadıkça çökmüş olan [kavme] dokunmayınız. Zira, onlar yakında çıkacaklar. Fırat'a kadar gelecekler. Öncüleri ondan su içecek, en son gelen ise "burada su vardı" diyecektir.

² Mu'cam al-buldân II, 23 : لا تتبعوا الرابضين أتركوهم ما تركوكم : الترك والحبشة . Tere. : İki çökmüşü, yâni Türkler'i ve Habeşliler'i yerlerinden kaldırmayınız. Onlar size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız.

geldiğini iddia ederlerdi. Cāhiz, bu hususta şunları nakleder¹:
 والستةالباقون من ولد ابراهيم أمهم قنطوراء بنت مفظون عربية من العرب العاربة. وفي قول
 القحطانية ان أمنا أشرف في الحسب اذ كانت عربية وأربعة من الستة هم الذين وقعوا
 بخراسان فأولدوا ترك خراسا فهذا قولنا للقحطانية.

İbn al-Aşîr (ölm. 606 h.=1210 m.), İbn Manzûr (ölm. 710 h.=1311 m.), Zabîdî (ölm. 1205 h.=1791 m.)'nin ifadelerine göre "Banü Kañtûrâ" ifâdesi Türkleri ve Moğolları, şumûlû içine alır².

Abbasîler'in başlarında, bazı Türkler'in, Arablar'ın bu iddialarını kabul ettikleri, fakat diğer bazı Arablar'ın, Türkler'i Mazhîc kabilesinden kabul ettikleri halde, Türkler'in bunu kabul etmedikleri, yine aynı müellif tarafından bize nakledilmektedir³:

وأما قولنا للعدنانى فابراهيم أبونا واسماعيل عمنا وقرابتنا من اسماعيل كقرابتهم. قال
 الهيثم بن عدى: قيل لمبارك التركى وعنده حماد التركى: انكم من مذحج؛ قال: ومذحج
 هذا من هو ذاك؟ وما نعرف الا ابراهيم خليل الله وأمير المؤمنين.
 قال الهيثم: وقد سقط الى بلاد الترك رجل من مذحج فأنسل نسلا كثيرا ولذلك قال شاعر
 الشعوية للعرب فى قصيدة طويلة:

¹ *Mānāḳib al-Türk*, s. 48. Tere. : 'İbrahim'in oğullarından geri kalan altısının ana-sıası Arablardan Kañtûrâ bint Maftûn'dur. Kañtânîler'in ['Adnânîler'e karşı] "anamız sizîü ananızdan daha şereflidir" demelerinin sebebi bundandır. İbrahim'in, bu altı çocuğundan dördü Horasan'da yerleşmişler, Horasan Türkleri onların nesillerinden türemişlerdir. Kañtânîler'e karşı sözümüz işte budur. Ayrıca bk. İbn Ḥabîb, *al-Muḥabbar*, s. 394

² *al-Nihāya* III, 279-280; *Lisān ve Tāc al-ʿarās*, bk. قنطر madd. İsmail Hâmi Dânişmend, İbn al-ʿİbrî (bk. *al-Maḥtaşar*, Beyrut 1890, I, 23) ve daha sonraları telif edilen Türk müelliflerinin eserlerine dayanarak Kañtûrâ'nın bir Türk prensesi olduğunu isbat etmeğe çalışıyorsa da, eski Arablar ve İbranîler'e âit olan bu anane hakkında eski Arab kaynaklarında, bu iddiayı destekleyen bir kayda raslanmaz (bk. *Türklerle Hind-Avrupalıların menşe birliği*, İstanbul 1935, I,150-154).

³ *Manāḳib al-Türk* 48-49. Tere. : 'Adnânîlere karşı cevabımız ise şudur: İbrahim babamız, İsmail amcamızdır. Bizim, İsmail'e yakınlığımız onların yakınlığı gibidir. Haysam b. 'Adî, şöyle der: Mubârak al-Turki'nin yanında Ḥammâd al-Turki bulunduğu sırada, Mubârak'a "Siz Mazhîc kabilesinden misiniz?" denildi. O, "Mazhîc malûm, biz sadece İbrahim peygamberi ve halifeyi tanırız" dedi. Haysam şöyle der: Türk memleketlerine Mazhîc kabilesinden bir adam gitti. Bir çok çocuklar edindi." Bunun için Şu'ûbîlerin şâiri uzun bir kasidesinde Arablar'a şöyle der:

زعمتم بأن الترك أبناء مذحج
بينكم قرى و بين البرابر
وذلكم من نسل ابن ضبة باسل
وصوقان أنسال كثيرة الجرائر

وقال آخر :

متى كانت الأتراك أبناء مذحج
ألا ان في الدنيا عجباً لمن عجب

Bu kısımdaki hadisler şöylece sıralanabilir:

(1) ينزل أناس من أمتي بغائط يسمونه البصرة عند نهر يقال له دجلة يكون عليه جسر يكثر أهلها وتكون من أمصار المسلمين فإذا كانوا في آخر الزمان جاء بنو قنطوراء عراض الوجوه صفار الاعين حتى ينزلوا على نهر فيتفرق أهلها ثلاث فرق : فرقة يأخذون في أذناب البقر والبريه وهلكوا وفرقة يأخذون لأنفسهم وكفروا وفرقة يجعلون ذراريهم خلف ظهورهم ويقاتلونهم وهم الشهداء.¹

(2) عن النبي صلعم قال أرض يقال لها البصرة أو البصيرة يأتيهم بنو قنطوراء حتى ينزلوا بنهر يقال له دجلة ذى نخيل فيتفرق الناس ثلاث فرق فرقة تلحق بأصلها فهلكوا وفرقة تأخذ على أنفسها فكفروا وفرقة تجعل عيالاتها خلف ظهورها فيقاتلونهم فيفتح الله على بقيتهم.²

Siz, Türkler'in Mazhîe'in çocukları, siziale Berberîler arasında yakınlık olduğunu iddia ettiniz.

Bunlar Bâsil İhn Zâbba ve Şüfân'ın neslinden gelen günahları çok kimselerdir. Ayrıca bk. *al-İk'd* III, 403, VI, 135.

Diğer biri de şöyle der :

Türkler ne zaman Mazhîe'in çocukları oldular. Duymuş olun, hayret edecek bir kimse için dünyada ne tuhaf şeyler var.

¹ A b ū D ā v ū d. II, 137; *Dalā'il al-nubawwa* III, 85 b; A ħ m a d b. H a n b a l, *al-Musnad* Kahire, 1313, V, 45; a l-B a ğ a v î, *Maşābîh*, Kahire 1294, II, 139; Muttakî a l-H i n d î, *Kanz al-'ummâl*, Haydarabad 1312-1314. VII. nr. 1736. Terc.: Ümmetimden bazıları, Diele denen ve üzerinde köprüsü bulunan bir nehir yanında, Basra adında bir düzlüğe inecekler. Bu şehrin ahalişi çoğalacak ve şehir müslüman Amşârından biri haline gelecek. Ahir zamana doğru geniş yüzlü, küçük gözlü Kañtūrâ Oğulları gelip nehrin yanına inecekler. Bunun üzerine şehir ahalişi üç gruba ayrılacak bir kısmı öküzlerinin peşine takılarak kırlara gidip mahvolacaklar. Bir kısmı başlarının derdine düşüp kâfir olacaklar. Bir kısmı ise çocuklarını arkalarına alarak onlarla harb edip şehid olacaklar.

² *K. al-Fitan* 122 a; *Dalā'il al-nubawwa* III, 85 a-b. Terc.: Kañtūrâ Oğulları Basra veya Buşayra (?) denen bir yere gelip Diele adındaki, hurmalık bir kıyısına inecekler. Bunun üzerine ahali üç kısma ayrılacak, bir kısmı asıl kabilelerine gidip mahvolacaklar, bir kısmı can derdine düşüp kâfir olacaklar, bir kısım halk ise aile ve çocuklarını arkalarına alıp onlarla savaşıacaklar. Allah, onlardan geride kalanları muzaffer kılacaktır.

(3) قال عبد الله بن عمرو بن العاص: أوشك بنو قنطوراء أن يخرجكم من أرض العراق. قال: قات: ثم نعود؟ قال: وذلك أحب اليكم؟ [قلت: نعم قال] ثم تعودون ويكون لكم بها سلوة من عيش. ¹

(4) عن عبد الله بن عمرو قال أتينا فقال: ممن؟ فقلنا: من أهل العراق. فقال: والله الذي لا إله الا هو ليسوقنكم بنو قنطوراء من خراسان وسجستان سوقا غنيقا حتى ينزلوا بالابلة ولا يدعوا بها نخلة الا ربطوا بها فرسا ثم يبعثون الى أهل البصرة اما أن يخرجوا من بلادنا واما أن ننزل عليكم. قال: فيتفرقون ثلاث فرق: فرقة تلحق بالكوفة و فرقة بالحجاز و فرقة بأرض العرب البادية. ثم يدخلون البصرة فيقيمون بها سنة ثم يبعثون الى الكوفة اما أن تخلوا لنا عن بلادنا واما أن ننزل عليكم فيتفرقون ثلاث فرق: فرقة تلحق بالشام و فرقة بالحجاز و فرقة بالبادية أرض العرب و يبقى العراق لا يجد أحد فيها درهما. قال: وذلك اذا كانت امارة الصبيان. فوالله ليكونن ترددها ثلاث مرات. ²

Cāhiz, Türkler aleyhindeki bu hadisler karşısında, kendi zamanında Türkler'in İslamiyet'e ve hilafete yaptıkları hizmetleri hatırlatarak şöyle der ³:

¹ Ma' mar b. Rāşid, *al-Cāmi'* 190 b; k. *al-Fitan*, 122 a, 123 a: İbn Abī Şayba, *al-Musanna'f* (Murad Molla kütüp. nr. 600) VIII, 216 b. Tere.: 'Abdullāh b. 'Amr b. al-'Āş "Pek yakında Kantura Oğulları sizi İrak'tan çıkaracak" dedi. Bunun üzerine: "Sonra dönecek miyiz?" dedim. O da: "Bunu arzu ediyor musunuz?" dedi. "Evet" dedim. Bunun üzerine, "Sonra döneceksiniz. Orada sizin için teselli bulacak kadar hayat olacak" dedi.

² K. *al-Fitan*, 122 b, 121 a, 121 b-122 a; *al-Muṣanna'f* VIII, 213 a-b. Terc.: Abdullāh b. 'Amr b. al-'Āş'm yanına gittik. "Kimlerdensiniz?" dedi. Biz, "İraklıyız" dedik. Bunun üzerine "Kendisinden başka ilāh olmayan Allah'a yemin olsun ki, Bānū Qaṭṭūrā sizi Horasan ve Sicistān'dan önlere katıp şiddetle sürecekler. Ve gelip Ubul-la'ye incekler. Oradaki bütün hurmalara hayvanlarını bağlayıp sonra, Basra halkına: "Ya memleketimizden çıkarsınız, yahut gelip üzerinize ineriz" diye haber gönderecekler. 'Abdullāh sözüne devamla şöyle dedi: "Üç kısma ayrılırlar; bir kısmı Kufe'ye, bir kısmı Hicāz'a, bir kısmı çöldeki Arablara katılırlar. Sonra, Qaṭṭūrā Oğulları Basra'ya girerler. Orada bir sene kaldıktan sonra, Küfe ahalisine haber göndererek "Ya memleketimizi bize bırakırsınız, veya gelir üzerinize ineriz" derler. Bunun üzerine şehir ahālisi üçe ayrılır. Bir kısmı Şam'a, bir kısmı Hicāz'a, bir kısmı çöldeki Arablara katılır. Hiç bir kimse İrak'ta bir dirhem dahi para bulamaz. Bu, çocukların emirliği zamanındadır. Allah'a yemin olsun ki, bu olay üç defa tekerrür edecektir" dedi.

³ *Manāqib al-Turk*, s. 49. Terc. Qaṭṭūrā Oğulları Seddi ve onların İrak'a yürüyecek süvarileri hakkındaki haberleri duymuşsunuzdur. Hadis, bütün Arabları onlardan korkutmak ve ürkütmek maksadiyle söylenmişti. Şimdi ise onlar, İslām'a madde, kalabalık bir ordu, halifeler için koruyucu, sığınak, muhkem bir kalkan, iç gömlek gibi oldular (bu kadar yakın oldular).

وقد سمعتم ماجاء في سد بنى قنطوراء وشأن خيولهم تنحو السواد. وءانما كان الحديث على وجه التهويل والتخويف بهم لجميع العرب فصاروا للإسلام مادة وجندا كثيفا وللخلفاء وقاية وموثلا وحنة حصينة وشعارا دون الدثار.

Ve zamanında Türkler'in, İslâmiyet'in ve hilâfetin hâmisî durumuna geçtiklerini belirtir.

III. Bu kısımdaki hadislerde Arablar'ın Türkler'le yapacakları büyük muharebelerden ve onların İrak ve al-Cazîra [Yukarı Mezopotamya]'yı işgal edeceklerinden bahsedilir. Bu hadisler şu şekilde sıralanabilir:

(1) عبد الله بن بريدة عن أبيه سمع النبي صلعم يقول: يسوق أمتي قوم عراض الوجوه صغار العين كأن وجوههم الحجف حتى يالحقوا بحزيرة العرب ثلاث مرات. أما السياقة الأولى فينجو من يهرب. وأما الثانية يهلك بعض وينجو بعض ويصطلم الثالثة وهم الترك. والذي نفسى بيده ليربطن خيولهم إلى سوارى مسجد المسلمين. فكان بريدة لا يفارقه بعيرين أو ثلاث ومتاع السفر للهرب مما سمع من أمر الترك.¹

(2) قال ابن عياش ورفعه إلى أبي قلابة عن النبي صلعم قال: فيفترقون ثلاث فرق. فرقة تمكث وفرقة تلحق بأبائها منابت الشيخ والقيصوم. وفرقة تلحق بالشام وهو خير الفرق.²

(3) عبد الله بن عمرو قال: الملاحم ثلاث مضت ثنتان وبقيمة واحدة ما حمة الترك بالحزيرة.³

(4) عبد الله بن عمرو قال: ملاحم الناس خمس قد مضت ثنتان وثلاثة في هذه الأمة: ملحمة الترك وملحمة الروم وملحمة الدجال...⁴

¹ K. al-Fitan 122 a; Abū Dā v ü d II, 137; Maşābīh al-sunna II, 139. Tere, : 'Abdullāh b. Burayda'nın babası, Peygamberden şu hadisi işittiğini nakleder : Ümmetimi, geniş yüzlü, küçük gözlü, yüzleri deriden kalkanlar gibi olan bir kavim önünde sürecek. Onlar üç defa Arab-Yarımadası'na kadar varacaklar. Birincisinde kaçan kurtulur. İkincisinde bazıları kurtulur, bazıları mahvolur. Üçüncüsü ise köklerini kazır. Bunlar Türkler'dir. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, atlarını müslümanların camisinin direklerine bağlayacaklar" dedi. Türkler'e dair bu duyduklarından dolayı Burayda, kaçmak için dâima yanında iki veya üç deve, yolculuk için lüzumlu eşya bulundururdu.

² K. al-Fitan 122 a. Tere. : Abū Qilāba, Peygamber'den şunu nakleder : Üç kısma ayrılırlar. Bir kısmı yerlerinde kalır. Bir kısmı babalarına yani yavşan ve ılgın ağaçlarının bittiği yere giderler. Bir kısmı Şam'a iltihak eder. Bu sonuncusu fırkaların en iyisidir.

³ K. al-Fitan 113 a, 123 a. Tere. : 'Abdullāh b. 'Amr şöyle dedi : Malâhim (büyük harplar) üçtür, İkiisi geçti. Kalan bir tanesi ise al-Cazîra'de Türkler'le yapılacak muharebedir.

⁴ K. al-Fitan 122 a. Tere. : 'Abdullāh b. 'Amr şöyle der : Malâhim beştir. İkiisi geçti. Kalan üçü ise bu ümmette olacak. Türkler'le, Rumlar'la, Deccâl ile olacak harpler.

- (5) حدثنا نعيم عن غير واحد من أصحاب النبي صلعم قال: يخرج الزوم في الملحمة العظمى والترك وترخان والصفالبة.¹
- (6) يرفعه الى كعب الى أبي هريرة قال: أعينهم كالودع ووجوههم كالحنجف لهم وقعة بين الدجلة والفرات ووقعة بمرج حمار ووقعة بدجلة حتى يكون الجواز أول النهار بمائة دينار للعبور الى الشام ثم يرتد آخر النهار.²
- (7) قال ابن عياش ورفعه الى الحكم بن عيينة قال: يخرجون فلا ينهاهم دون الفرات شيء أصاب ملاحظهم وفرسان الناس يومئذ قيس عيلان فتستأصلهم لا ترك بعدها.³
- (8) قال ابن عياش... يقفون على تلال الجزيرة ليسبوا نساء حتى(?) حتى مان الرجل ليرى بياض خلخال امرأته لا يقدر يدفع عنها.⁴
- (9) نعيم يرفعه الى كعب قال: تنزل الترك آمد وتشرب من الدجلة والفرات ويسعون في الجزيرة وأهل الشام من الحيرة لا يستطيعون لهم شيئاً. فيبعث الله عليهم ثلجا بغير كيل فيه صر من ریح شديدة وجليد فآذاهم خامدون. فآذا قاموا أيا ما قال أمير أهل الاسلام: ألا قوم يهبون أنفسهم فينظروا ما فعل القوم فينتدب عشرة فوارس فيجئون فآذاهم خامدون. فيرجعون فيقولون: إن الله قد أهللكهم وكفأهم عن آخرهم.⁵

¹ K. al-Fitan 123 a. Tere. : Büyük melbamede Rumlar, Türkler, Tarbanlar (?), İslavlar Müslümanlar'a karşı çıkacaklar.

² K. al-Fitan 122 a. Tere. : Gözleri nazar boncuğu, yüzleri deriden kalkan gibidir. Dicle ile Fırat arasında, Marc Hımār'da, Dicle de birer vakaları vardır. Sabahleyin Şam'a geçip akşamleyin dönmek yüz altına olacak.

³ K. al-Fitan 121 b. Tere. : İbn 'Ayyāş, Hıakam b. 'Uyayna'den nakleder : Onlar çıkınca, Fırat'ın doğu tarafında muharebelerine tesadüf eden hiç bir şey onlara mani olmaz. O gün insanların kahramanı Kays 'Aylān'dır (bk. Ka h h ā l a, Kābā'il al-'Arab, III, 972). Bu kabile onların kökünü kazır. Artık bundan sonra Türk yoktur.

⁴ K. al-Fitan 121 b. Tere. : İbn 'Ayyāş ... şöyle nakleder : Kabilenin kadınlarını esir etmek için al-Cazıra tepelerinde dururlar. O kadar ki erkek karısının bacaklarının açıldığını görür de buna mani olamaz.

⁵ K. al-Fitan 121 b, 112 b. Tere. : Ka'b şöyle dedi : Türkler Amid'e inerler Dicle ve Fırat'tan su içerler, al-Cazıra'de dolaşırlar. Şam halkı şaşkınlıktan onlara birşey yapamaz. Allah, onlar üzerine şiddetli tipi ile beraber hesapsız kar gönderir. Bir de ne göresin, hapsi de sönüp gitmişler. Bu şekilde günlerce kaldıktan sonra Müslümanların başkanı, "Canlarını Allah yoluna hibe edecekler yok mu? düşman ne yapıyor baksınlar" der. İşlerinden on süvari bunu kabul ederler. Geldiklerinde hepsinin sönüp gittiğini görürler. Geri dönerler. "Allah onları mahvetmiş, size iş bırakmamış, son neferlerine kadar mahvolmuşlar" derler.

- (10) نعيم يرفعه الى كعب . قال : ليخرجن الترك خرجة لاينهاهم شيء دون القطيعة فيهم ذبح
الله الأعظم .¹
- (11) نعيم يرفعه الى حذيفة : يوشك أهل العراق أن لايجبى اليهم درهم ولا قفيز يمنعهم
من ذلك المعجم . ويوشك أهل الشام أن لايجبى اليهم درهم ولامد يمنعهم من ذلك الروم .²
- (12) نعيم يرفعه الى ابن مسعود قال : كيف أتمم اذا خرجتم من أرضكم هذه
الى جزيرة العرب منابت الشيخ ؟ قالوا : و من يخرجنا ؟ قال : العدو .³

Bu son iki hadisin Türkler'e işâret ettiği şüphelidir.

- (13) عن النبي صلعم قال : للترك خرجتان احداهما يخرجون آذربيجان والثانية منها على شط
الفرات .⁴
- (14) نعيم يرفعه الى ابن مسعود قال : فكأنى بالترك على براذين مجذبة الآذان
يربطوها بشط الفرات .⁵

Bu hadis şu şekilde de rivâyet edilir :

- يوشك خيل الترك مخرمة أن تربط بسعف نجد .⁶
- (15) نعيم يرفعه الى كعب قال : تشرع الترك على نهر الفرات فكأنى بدوات المعصفرات يطففن
على نهر الفرات .⁷

¹ K. al-Fitan 122 b, 112 b, 113 a, 121 b, 123 a. Terc. : Türkler öyle bir çıkış çıkacaklar ki al-Ḳaṭī'a'nın (?) öbür tarafında onlara kimse mani olamayacaktır. Bunun üzerine Allah onlar üzerinde büyük bir katli-î âm yapacaktır.

² K. al-Fitan 123 a. Tere. : Yakında İrak ahalisine bir dirhem ve bir kafız (oniki şāf) harac toplanamayacak. Onları bundan Acemler men edecek. Yakında Şam halkına bir dirhem, bir müdd (on sekiz litre) harac toplanmaz. Onları bundan Rumlar meneder.

³ K. al-Fitan 123 a. Tere. : İbn Mas'ūd şöyle der : Bu yerinizden Arab-yarımadası' na yani yavşan otlarının bittiği yere gideceğinizden haberiniz var mı?. Bunun üzerine etrafındakiler "Bizi kim çıkaracak?" dediler. O da "düşman" dedi.

⁴ K. al-Fitan 123 a, 112 a, 113 a. Terc. : Türkler iki defa çıkış yapacaklar. Birincisinde Azerbeycan'ı, ikincisinde oradan Fırat'a kadarki sahayı tahrib edeceklerdir.

⁵ K. al-Fitan 123 a: Ḥ ā k i m a l-N i s ā b ū r i, al-Mustadrak, Haydarabad 1342, IV, 475. Tere. : İbn Mas'ūd şöyle dedi : Türkler'in kesik kulaklı atlar üzerinde gelip atlarını Fırat'la Diele'nin birleştiği yere bağladıklarını görür gibi oluyorum.

⁶ Kanz al-ammāl VII, nr. 1825. Tere. : Türklerin kesik kulaklı atları yakında Necd hurmalarına bağlanacak." Ayrıca bk. Balāzurī, Ansāb, Kahire 1959, I, 171.

⁷ K. al-Fitan 123 a. Tere. : Ka'b şöyle dedi : Türkler Fırat nehrine girecek. Sarılların (kadınların) Fırat nehri üzerinde gördüklerini görür gibi oluyorum.

IV. Nu‘aym b. Hammâd’ın eserinde, Türkler’in Abbasîler’in ellerinden hakimiyelerini alacaklarına dair أول علامات انقطاع ملكهم في خروج الترك بعد اختلافهم فيما بينهم başlığı altında ayrı bir bahis vardır¹. Bu kısımdan sadece iki nakille yetinilecektir.

- (1) حدثنا الوليد بن مسلم يرفعه الى الوليد بن يزيد. قال: الملاحم بينكم حتى تأتكم الرايات السود ثم يخرج عليكم الترك فتقاتلونهم ثم لا تحبذ براذع دوابكم حتى يخرج أهل المغرب.²
- (2) حدثنا الوليد بن مسلم قال حدثني قوم قدموا من أهل أرمينية يريدون الشام فلقوا بها أبا مسلم... فقالوا: إنا كرهنا عبد الله بن علي وقد أردنا العزلة. فقال: أصبتم. لاتزال الرايات السود ظاهرة على من ناوأهم حتى يدخل الترك من باب أرمينية.³

Bu kısımdaki hadislerde, Türkler’in Bizanslılar ve Berberîler’le itifak ederek Arablar’ı yenecekleri, İrak ve al-Cezîre’yi aldıktan sonra Şam’a girecekleri, orada Abū Sufyân neslinden gelecek biri tarafından mağlûp edilecekleri ifade edilmektedir. Hepsi 15 hadistir.

v. Başka bir kısım hadislerde, Arablar’ın, basık burunlu, küçük gözlü, geniş ve örsle dövülmüş kalkan gibi yüzlü yapışık kulaklı Türk kavmi ile harb etmelerinin Kıyametin alâmetlerinden biri olduğu ifade edilmektedir. Bu sınıfa giren hadisler tam senedlerle Peygamber’e kadar ulaşmakta, al-Nasâ’inin *k. al-Sunan’i*, Mâlik b. Anas (ölm. 179 h.=795 m.)’in *al-Muvatta‘ı* hariç diğer bütün sağlam hadis kitaplarında çeşitli fazlalık ve eksikliklerle Abū Hurayra, Abū Sa‘îd al-Hudrî, al-Hasan al-Başrî gibi büyük sahabe ve tâbîlerle Peygamber’e kadar ulaşmaktadır. Bunlardan sadece bir tanesi kaydedilip diğerlerinin yerleri gösterilmekle yetinilecektir.

¹ *K. al-Fitan* yap. 112 b-113 a. Tere. : Onların hakimiyetlerinin kesileceğine ilk alâmet, aralarındaki anlaşmazlıktan sonra, Türkler’in onlara karşı isyanıdır.

² *K. al-Fitan* 112 b. Tere. : Valîd b. Yazîd şöyle dedi : Siyah sancaklar gelinceye kadar harpler kendi aranızda olacak. Sonra Türkler size karşı isyan edecekler. Onlarla çarpışacaksınız. Bundan sonra, bineklerinizin sırtındaki eğerler kurumadan Mağrib halkı isyan edecektir.

³ *K. al-Fitan* 112 b. Tere. : Valîd b. Muslim şöyle dedi : Ermenistan halkından Şam’a gelen bir topluluk orada Abū Muslim [al-Hülânî]’ye rastladıklarını, ona “Biz ‘Abdullah b. ‘Alî’yi istemedik. Bunun için memleketimizden ayrılmak istedik” dediklerini, onun : “Doğru yapmışsınız. Türkler Ermenistan kapısından (Derbend) girinceye kadar daima siyah bayraklar kendileriyle çarpışanlara galip gelecekler. dediğini bana anlattılar.

قال أبو هريرة . . . قال رسول الله صلعم: لاتقوم الساعة حتى تقاتلوا الترك صفار الأعين حمر الوجوه ذلف الأنوف كأن وجوههم المجان المطرقة. ولاتقوم الساعة حتى تقاتلوا قوما نعالهم الشعر.¹

Bu sırufa giren hadislerden bir kaçında, bahsedilen kavmin Kirmān Hūzistān halkı olacağı ifade edilmektedir². Bunlardan da sadece biri kaydedilmiştir.

أخبرنا عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه أنه سمع أبا هريرة يقول: قال رسول الله صلعم: لاتقوم الساعة حتى تقاتلوا خوزا وكرمان قوم من الاعاجم حمر الوجوه فطس الانوف صفار الاعين كأن وجوههم المجان المطرقة.³

Yine aynı kısma giren diğer iki hadiste bahsedilen milletin Daccāl'a uyacağı belirtilmektedir:

(1) عن أبي بكر الصديق حدثنا رسول الله صلعم ان الدجال يخرج من أرض بالمشرق يقال لها خراسان يتبعه اقوام كأن وجوههم المجان المطرقة.⁴

(2) حدثنا نعيم يرفعه الى سلامة بن عبد الرحمن قال: قال رسول الله صلعم: ليتبعن الدجال خوز وكرمان في ثمانين ألفا كأن وجوههم المجان المطرقة يلبسون الطيالة وينتعلون الشعر.⁵

¹ Buḥārī, *al-Şaḥīḥ*, Bulak 1311, IV, 43, 144, 196-197; Ma'amar b. Rāşid 189 a-b; K. *al-Fitan* 122 b-123 a; *al-Muşannaḥ* (İbn Abi Şayba) VIII, 213 b; İbn Hanbal, *al-Musnad*, Kahire 1313, II, 53, 271, 493; Muslim VIII, 184; Abū Dāvūd, *Sanan*, II, 137; Tirmizī IX, 60-61; İbn Māca, *Sunan*, Mısır 1371-1372 (1953), nr.4096-4099; *al-Mustadrak* IV, 475-476; Abū Nu'aym, *Dalā'il al-nubuwa*, Haydarabad 1320, 198; Bayhaqī, *Dalā'il al-nubuwa* III, 76 a-77 b; *Maşābīḥ al-sunna* II, 137; *Mu'cam al-buldān* II, 23; *Kanz al-ummāl* VII, nr. 1678, 1679, 1681, 1826. Bu rivayetlerden on beşinde bizzat «Türk» adı geçmektedir. Tere. : Siz, küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, yüzleri örsle dövülmüş kalkana benzeyen Türkler'le harbetmedikçe Kıyamet kopmayacaktır. Yine, siz, kıldan ayakkabı giyen bir kavimle harbetmedikçe Kıyamet kopmayacaktır.

² Burada, isimde bir karıştırma olması muhtemeldir.

³ Ma'amar b. Rāşid 189 a; İbn Hanbal II, 319, 337-338; Buḥārī IV, 196; *al-Mustadrak* IV, 472; *Maşābīḥ al-sunna* II, 137. Tere. : Siz Acemlerden kırmızı yüzlü, basık burunlu, küçük gözlü, yüzleri örsle dövülmüş kalkana benzeyen Kirmān ve Hūzistān halkı ile harbetmedikçe Kıyamet kopmayacaktır.

⁴ İbn Hanbal I, 4, 7; *Kanz al-ummāl* VII, nr. 2047. Tere. ; Deccal, doğuda Horasan denilen bir yerden çıkacak, ona yüzleri örsle dövülmüş kalkanlara benzeyen milletler uyacaktır.

⁵ K. *al-Fitan* 122 a; Muslim VIII, 207. Tere. : Daccāl'a, yüzleri örsle dövülmüş kalkanlara benzeyen, taylasan takan, kıldan ayakkabılar giyen seksen bin kişi halinde Hūzistān ve Kirmān halkı uyacaklardır.

Başka bir hadiste ise Ya'cūc ve Ma'cūc'un bu kavimden olacağı ifâde edilmektedir:

خطب رسول الله صلعم وهو عاصب أصعبه من لدغة عقرب. فقال: ءانكم تقولون لاعدو وءانكم لاتزالون تقاتلون عدوا حتى يأتى يأجوج ومأجوج عراض الوجوه، صغار العيون، شهب الشعاف من كل غيب ينسلون كأن وجوههم الميجان المطرقة.¹

En eski hadisciler, bu kısımdaki hadislerde bulunan وجوههم كالميجان المطرقة kaydının Türkler'e وينتعلون الشعر veya نعالهم الشعر kaydının Kürtler'e işâret ettiğini söylemektedir.

قال نعيم ورفعه الى الحسن قال : قال رسول الله صلعم : ان من أشرط الساعة أن تقاتلوا قوما وجوههم كالميجان المطرقة وأن تقاتلوا قوما نعالهم الشعر قال: رأينا الاول وهم الترك ورأينا هؤلاء وهم الاكراد. قال الحسن فاذا كنت في أشرط الساعة فكأنك قد عاينته.²

Ayrıca, Abū Hurayra'den nakledilen أهل البارز =Bāriz halkı hadisini Buḥārī yanlış olarak (bk. İbn Sa'd V, 32) Türkler'e dâir babda zikreder (bk. Şaḥîḥ, IV, 196). Bu hadislerin hepsi Türkler'in aleyhinde bir hava taşımaktadır. Bunlara karşılık, oldukça sonraları Türk muhitinde uydu-rukları ihtimali olan sadece üç hadiste Türkler övülmektedirler. Asıl Arab görüşünü aksettirmemesine rağmen, hadisle ilgili bahsi tamamlayıcı tarzda oldukları için burada zikredilmeleri uygun görülen bu hadislerden biri al-Ṭabarānī (ölm. 360 h.= 971 m.)'nin *al-Mu'cam al-kabîr*'inde, diğer ikisi ise Kaşgarlı Maḥmūd (487 h.=1094 m.'den önce hayatta idi.)'un *Dīvān lügat al-Turk* adlı eserinde bulunmaktadır.

(1) قسم الحفظ عشرة أجزاء فتسعة في الترك وجزء في سائر الناس.³

¹ İbn Ḥanbal V, 271; *Kanz al-ummāl* VII, nr. 2159. Tere. : Peygamber parmağını akreb sokmasından dolayı sarmış olduğu halde [bize şöyle] hitabetti: "Düşman yok diyorsunuz. Siz, geniş ve örsle dövülmüş kalkan gibi yüzlü, küçük gözlü, kırçıl saçlı, her tepeciğin arkasında çıkacak bir kavim olan Ya'cūc ve Ma'cūc ile harbedinesye kadar düşmanla çarpışacaksınız" dedi.

² *K. al-Fitan* 123 a. Tere. : Yüzleri örsle dövülmüş kalkanlara benzeyen bir kavimle harbetmeniz Kıyamet âlâmetlerindedir. Ayakkabıları kıldan olan bir kavimle harbetmeniz yine Kıyamet âlâmetlerindedir. Rāvî (?) "Birincileri gördük onlar Türkler'dir. Berikilerin ise Kürtler olduklarını gördük" dedi. Ḥasan ise "Kıyamet âlâmetlerinin içinde olduğuna göre kendini kıyameti görmüş farzet" dedi.

Tere. : Hâfızlık ona taksim edildi. Bunun dokuzu Türklerde, diğer bir parçası başka milletlerdedir. "Bu hadisin Ṭabarānî'deki yeri tâyin edilemedi. Ayrıca bk. İ. H. Danişmend, *Türklük ve Müslümanlık*, İstanbul 1959. s. 114.

(2) عن المعروف بابن أبي الدنيا في كتابه المؤلف في آخر الزمان بإسناده عن رسول الله صلعم أنه قال : يقول الله عز وجل : ان لي جندا سميتهم الترك وأسكنتهم المشرق فاذا غضبت على قوم سلطتهم عليهم.¹

Aşağıdaki hadisi Kaşgarlı, Buhārā ve Nisābūr hadis âlimlerinden nakleder.

(3) عن رسول الله صلعم أنه لما ذكر أشرط الساعة وفتن آخر الزمان وخروج الترك الغزية فقال : تعلموا لسان الترك فان لهم ملكا طوالا.²

Senedleri dahi muntazam olmayan bu hadislerin Türk muhitlerinde yurduldukları ifadelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisinde Türkler'in hafızası öğülmekte, ikinci ve kudsî olan hadiste Allah'ın "Türk" adını onlara bizzat kendisinin verdiği belirtilmekte, üçüncüsünde ise Türk dilini öğrenmeye teşvik edilmektedir.

3) Türkler hakkındaki atasözleri

Eski Arablar'ın Türkler hakkındaki kanâatlerini belirten ifadelerden bazıları da atasözleridir. Bunlarda da Türkler'in kahramanlığı ve yamanklıkları belirtilmektedir.

a) Arablar şiddetli düşmanlık hususunda darb-ı mesel söylemek isterlerse şöyle derler³:

والعرب اذا ضربت المثل في المداوة الشديدة قالوا: ما هم الا الترك والديلم.

b) Arablar mühim bir iş başardığını göstermek isteyen kimseyi kınamak için برأس خاقان⁴ veya ظفرت برأس خاقان⁵ derler.

¹ Maḥmūd al-Kāşgārī, *Dīvān Luġat al-Türk* (Kilisli Rifat neşri), Matbaa-i Āmire 1333, 1, 293-294. Tere. : Benim bir ordum var. Ona Türk adını verdim. Ve doğuya yerleştirdim. Bir millete kızdım mı, bu orduyu onlara musallat ederim.

² *Dīvān Luġat al-Türk* I, 3. Tere. : [Peygamber'in yanında bir gün] Kıyamet alâmetlerinden, âhir zamandaki iç mücadelelerden, Oğuz Türkleri'nin çıkacaklarından bahsedilince, "Türkler'in dilini öğreniniz. Zira onların uzun sürecek hakimiyetleri vardır" dedi.

³ *Manāķib al-Türk*. s. 49. Tere. : « Onlar ancak Türkler ve Deylemlerdir » derler.

⁴ Cāhiz, *R. al-Cidd va 'l-hazl*, s. 91. Tere. : Hākān'ın başını mı ele geçirdin?

⁵ Cāhiz, *al-Biġāl* (nşr. C. Pellat), Kahire 1955, § 101. Tere. : Sanki Hākān'ın başını getirdil

e) Munāvi (öl. 1039h.=1621 m.) Zamaḥşarî (öl. 538h.=1144m.)'den naklen Arablar'ın Türkler hakkında «ترک تراک من صحبة الأترک» dediklerini kaydeder.¹

d) Yine aynı müellif Araplar'ın Türkler hakkında «أترکوا الترتک وان» dediklerini kaydeder.²

4) Lûgat Kitaplarına göre Türkler

Arapça lûgatlardaki Türkler hakkında verilen bilgiler basit ve sathîdir. Bu eserlerde Türkler hakkında verilen malûmat eski Arablar'ın verdikleri bilgilerin bir tekrarı olmalıdır. Bu hususta, birkaç misal verelim.

İbn Manzûr, Türkler hakkında «الترك الجليل المعروف الذي يقال لهم الديلم والجمع أترک» der.³ Zabîdî ise Türkler'in menşei hakkında daha önceki arab müelliflerinin verdiği bilgilerin hulâsasını bize nakletmekedir⁴ :

والترك بالضم جيل من الناس الواحد التركي كروم ورومى وزنج وزنجى ج أترک. يقال لهم: بنو قنطوراء وهى أمة الخليل عليه السلام. والمشهور أنهم أولاد يافث بن نوح وقيل: ءانهم الديلم ومنهم التتار وقيل نسل تبع. قاله الجلال فى التوشيح. وفى الحديث أترکوا الترتک ماترکوکم. قلت: وقد اعتمد النمرى النسابة على أنهم من أولاد يافث كما ذكره ابن الجوانى فى المقدمة.

Diğer lûgatçılar ise, Türkler hakkında sâdece «جيل معروف» ifadesiyle yetinmektedirler.

¹ *Fayz al-Ḳadîr*, 110 nolu hadisin şerhi. Tere. : Türkler'le arkadaşlığı bırak, bırak.

² *Fayz al-Ḳadîr*, [aynı yer; Goldziher, *Muh. Studien*, Halle A. S. 1889, I, 270. Tere. : Türkleri bırak. Onlar, seni severlerse yerler, kızarlarsa öldürürler.

³ *Lisān*. ترك madd.Terc. : “Türk, Deylem diye tanınan ırktır. Cemîi أترک şeklidir.

⁴ *Tāc al-ʿarūs*, madd. ترك.Terc. : Türk, bir ırktır. Müfredî (tekili) Rum rümî, zeneî [kelimelerinde] olduğu gibi turkî'dir. Cemîi أترک dır. Meşhur olan [kanâate] göre “onların Deylemler oldukları, Tatarların onların soyundan oldukları” söylenir. Bazıları ise onların Tubba'nın neslinden olduklarını söylerler. Sonuncu kanâati, Suyûḫî (ölm. 911 h.=1505 m.), “*al-Taṣṣiḥ*” adlı eserinde kaydeder. Hadiste “Türkler size dokunmadıkça onlara dokunmayınız” denir. Ben ise şöyle derim : “Nassābat al-Namarî (ölm. 464 h.=1072 m). İbn al-Cavvānî (bk. *Kaşf al-zunūn* 620, 1448) (ölm. 588h. =1192m.) mukaddimesinde zikrettiği gibi onların Yafes'in oğullarından oldukları hususuna itimad eder

5) Türk adının menşei

Câhiz'm bir nakline göre Türkler'in «Türk» adını almalarının sebebi şudur:

İskender, Türkistan'a kadar geldiğinde askerlerine Türkler'e taarruz etmemeleri için «اتركوهم» demiş, bunun üzerine onlara Türk denmiştir.¹

Kaşğarlı Maḥmūd'un eserinden bir kısmını yukarıda naklettığımız hadise göre Türkler'e bu adı Allah vermiştir²:

وإنما قلنا الترك مما سمى الله تعالى به... يقول الله عز وجل: إن لي جندا سميتهم الترك...

Birinci kanâat bazı Araplar'm Türk kelimesinin menşei hakkındaki kanâatleri olduğu halde, ikincisi (hadis) Türkler'in bu husustaki kanâatlerini aksettirmektedir.

6) Coğrafya kitaplarındaki haberler

Eski Arablar'ın Türkler hakkındaki kanâatlerini belirten bazı nakiller, bize coğrafya kitapları vasıtasıyla gelmiştir.

İlk müslümanlara, göre Hakanlar şaman rahiblerinin yaptıkları bazı sihirli hareketlerle memleketi idâre etmekte ve düşmanlarının başlarına belâlar getirmektedirler³.

Emevî halifesi Hişâm b. 'Abdimalik (ölm. 125 h=743 m.) tarafından Ḥâkân'a gönderilen elçi, Ḥâkân'ın huzuruna çıktığında Ḥâkân atının eğeri ile tamir ile meşgülmüş. Elçi, ona ve tabaasına müslüman olmayı teklif edince Ḥâkân «tabaasımın harple ve avcılıkla geçinen kimseler olduklarını, müslüman oldukları takdirde geçim sıkıntısı çekeceklerini» söylemiştir⁴. Bu ifâdeye göre Türkler'in yerleşik olmadıkları anlaşılıyor.

Halbuki, Abbâsîler'in başlarında Uygurların sarayına elçi olarak giden Tamîm b. Baḥr al-Muṭavva'î «Türklerin medenî ve göçebe olmak üzere iki kısma ayrıldıklarını, şehir ve kasabalara sahib olduklarını, zirâat ve sanatla meşgul olduklarını» haber vermektedir⁵.

¹ *Manâkıb al-Turk*, s. 49. Tere. : İskender'in taarruz etmediği ve onun «أتركوهم» «onları bırakınız» sözü üzerine Türk ismini alan milleti ne zannedersin ?

² *Diwân luğat al-Türk* I, 293-294. Tere. : «Türk» adını onlara Allah verdiği için biz Türk dedik.... Yüce ve büyük Allah, «Benim bir ordum var. Adını Türk koydum». der.

³ *Muṣcam al-baldân* II, 24-25.

⁴ *Muṣcam al-baldân* II, 24; İbn al-Fakih (Meşhed nüshası) 168 b; *Umumi Türk tarihine giriş* I, 50-51.

⁵ *Muṣcam al-baldân* II, 24; *Umumi Türk tarihine giriş* I, 51; *Belleten*, sayı 45, s. 13-15.

7) Câhiz'in *Manâkıb al-Türk*'ten başka eserlerindeki
Türklerle ilgili kayıtlar

Abbâsîler'in başlarından itibaren Türkler'le Arablar arasındaki münâsebetler daha da sıkılaştı. Bunun neticesi her iki millet birbirlerini daha yakından tanıma imkânını buldular. Ma'mûn (ölm. 218 h.=833 m.) ve Mu'taşim (ölm. 227 h. =841 m.) devirlerinde hilâfet ordusunun mühim bir kısmı Türkler'dendi. Bu sebeplerden dolayı Türkler'i İrak'ta yakından görmek imkânını bulan Câhiz (ölm. 255 h. = 869 m.) bazı siyasî sebepler dolayısıyla «*Manâkıb al-Türk*» adlı eserini yazdı. Bu eseri ayrı bir tedkike bırakarak burada sâdece onun diğer eserlerindeki Türkler'le ilgili kayıtlarından bahsedelim.

Naşr b. Sayyâr (ölm. 131 h. =748 m.) şöyle der: "Türkler büyük bir kumandanda hayvanlara âit hasletlerden on tanesinin bulunması zarûridir" derler: Horozun cömertliği, tavuğun şefkati, aslanın yüreği, domuzun saldırısı, tilkinin kurnazlığı, kurdun hilesi, köpeğin yaraya karşı sabrı, karganın çekingenliği, turnanın kendini kollaması, güvercinin yol bulması ¹.

Başka bir yerde hayvanlar arasında katırların zorluklara fazla tahammülünü insanlar arasında Türkler'le mukayese ederek Türkler hakkında şunları söyler ²:

وذلك كالذي يوجد عند الأتراك عند بلوغ المنزل بعد مسير الليل كله وبعض النهار. فأن الناس في ذلك الوقت ليس لهم إلا أن يتمددوا ويقيدوا دوابهم. والتركي في ذلك الوقت إذا عين ظيبيا أو بعض الصيد ابتدأ الركض بمثل نشاطه قبل أن يسير ذلك السير وذلك وقت يهم فيه الخارجي والخصي أنفسهما فانهما المذكوران بالصبر على ظهر الدابة.

قال نصر بن سيار الليثي: الترك يقولون: للقائد العظيم: *Hayavān* II, 353-354: القيادة لا بد أن تكون فيه عشرة خصال من أخلاق الحيوان؛ سخاء الديك وتحن الدجاجة وقاب الأسد وحمل الخنزير وروغان الثعلب وختل الذئب وصبر الكلب على الجراحة وحذر الغراب وحراسة الكركي وهداية الحمام.

Ayrıca bk. İbn Kntayba, *Uyūn al-aḥbār*, Kahire 1925-1930, I, 115.

² *Hayavān* III, 161. Tere. : [Katırlardaki bu hal] bütün gece ve gündüzün bir kısmını yürüdükten sonra konağa vardığı zaman Türklerde bulunan neşe ve gayrete benzer. Zira, insanlar bu sırada yere uzanmaktan ve hayvanlarını bağlamaktan başka bir şey yapamazlar. Türk ise bu sırada bir geyik veya bir av görürse bu yolculuğu yapmadan önceki şevki ile yürümeğe başlar. Bu sırada haricîler ve hadımlar ise kendilerinden başka bir şeyle uğraşamazlar, Halbuki hayvan üzerinde tahammül gösterme hususunda meşhur olan onlardır. (Aynı ifâdeler pek az değişiklikle *Manâkıb al-Türk*, s. 31'de geçmektedir.)

Cāhiz'in Türkler hakkındaki dikkati çeken müşâhedelerinden biri de Türk ülkelerinin her şeyi Türkler'e has bir biçime soktuğudur. Tabii çevrenin insanlar ve hayvanlar üzerindeki tesirine çok değer veren Cāhiz, bu noktaya muhtelif eserlerinde ısrarla temas eder. Bunlar şu şekilde sıralanabilir :

- (1) وقد رأينا بلاد الترك: فرأينا كل شيء فيها تركيا ومن رأى دوابهم وءابلهم علم أنها تركية وحررة بنى سليم التي جميع طيرها وسباعها وهوامها وأهلها كلهم سود. وهذا كثير جدا. وقد نرى جراد البقل وديدانه خضرا. ونرى قمل رأس الشباب [الاسود] الشعر أسود. ونراه في رأس الشيخ [الابيض الرأس: أبيض ونراه في] رأس الخاضب بالحمرة [أحمر]...¹
- (2) ولم نسمع ببلدة أقوى في هذا المضي من بلاد الترك فأنها تصور ءابلهم وخيلهم وجميع مايعيش فيها على صورة الترك.²
- (3) على أن بلاد بنى سليم تجرى مجرى بلاد الترك ومن رأى ءابلهم ودوابهم وكل شيء لهم وآه شيئا واحدا وكل شيء لهم تركى المنظر.³

Cāhiz umumiyetle Türkleri göçebe milletlerden kabul eder⁴ :

فأخرجت لهم الحكمة للحبوة حتى قامت لهم مكان المتكأ والمسند. فقد قال لك كسرى: فما بال التزك والخزر وجميع أهل الصحارى والعمد لا يعرفون الاحتباء والحاجة واحدة والعقول سليمة.

¹ *Biğūl* §. 134. Terc.: Biz Türk memleketlerini ve oralardaki her şeyin Türklerle has olduğunu gördük. Onların hayvanlarını ve develerini gören, onlara âit olduğunu anlar. Banü Sulaym volkanlığının (bk. *Muḥcam al-buldān* II, 246) kuşları, yırtıcı hayvanları, haşerâtı ve halkı hepsi siyahtır. Bu olay pek çok görülür.

Biz, otların içindeki çekirgelerin kurtların yeşil olduklarını görüyoruz. Saçı siyah olan bir gencin başındaki bitlerin siyah, saçı ağarmış bir ihtiyarın başındaki bitlerin beyaz, saçını kına rengine boyamış bir insanın başındaki bitlerin ise kına rengine olduğunu görüyoruz.

² *Ḥayavān* V, 370. Terc.: Bu hususta Türk memleketlerinden daha kuvvetlisini duymadık. Zira, orası develerini, atlarını ve orada yaşayan her şeyi Türkler'e has şekle sokar.

³ *Cāhiz*, *Faḥr al-sādān*, Leyden 1903, s. 82. Terc. : Şöyle ki. Banü Sulaym yurdu [bu hususta] Türk memleketleri gibidir. Türkler'in develerinin, hayvanlarının, her şeylerinin aynı şekilde, Türkler'e has bir manzara taşıdığını görürsün. Ayrıca bk. *Manāḳib al-Türk* s. 40-41.

⁴ *Cāhiz*, *Tarbīc* (nşr. Pellat), Damascus 1955, §. 160. Terc. : İhtiba yerine onlara ellerini ayaklarına bağlayarak oturma şekli verilmiş. O kadar ki, bu onlar için dayanak ve istinadgâh yerine geçmiştir. Kisrâ, sana, Türkler'e Hazarlar'a ve bütün kırlarda, çadırlarda yaşayanlara ne oluyor? İhtiba (bir çeşit oturuş) nedir bilmezler. İhtiyaçları aynı, akılları sağlamdır., demişti.

Bu husus *Manāḳib al-Turk* s. 45'de daha açık olarak ifade edilmekte ve Türkler'e "أعراب المعجم = diğer milletlerin bedevileri" denmektedir¹.

Cāḥiẓ dinlerin, milletlerin karakteri üzerindeki tesirine ehemmiyet verir. Nitekim, Mānī dinine girmeleri neticesi Uygurlar'daki kahramanlığın söndüğünü söyler²:

و إلى مثل ذلك صارت حال التمزغز من الترك بعد أن كانوا أنجادهم وحماهم وكانوا يتقدمون الحرجية ومان كانوا في المدد أضعافهم. فلما دانوا بالزندقة - ودين الزندقة في الكف والسلام أسوأ من دين النصارى - نقصت تلك الشجاعة وهبت تلك الشهامة.

Bundan sonra hicrî IV. asırda Arab coğrafyacıları ve seyyahları tarafından Türkler hakkında hususî eserler yazılmış veya coğrafyaya dâir umumî eserlerde onlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bunlar arasında bilhassa al-Mas'ūdî (ölm. 345 h. = 956 m.)³, İbn Fazlān (ölm. hicrî IV. asrın ilk yarısı)⁴, İbn al-Faḳīh (ölm. 365 h. = 976 m.)⁵'i zikredebiliriz. Fakat, bu çalışmanın sahası dışına çıkan bu devirlerden burada bahsedilmeyecektir.

Zamanla Arablar arasında Türkler hakkındaki kanâatler biraz değişmiş, hicrî III. asrın sonlarından itibaren Arab şâirleri veya Arabça yazan Türk şâirler tarafından Türkler'in lehinde şiirler yazılmıştır. Ḥākim al-Mīsābüri (ölm. 404 h. = 1014 m.)'nin Abū Bakr al-Şulî (ölm. 335 h. = 947 m.)'den nakline göre Arab şâirleri arasında Türkler'i ilk

¹ İ b 'A b d R a b b i h, *al-İkḍ*, Kahire 1948-1953, III, 325'de İbn al-Mukaffa' (ölm. 145 h. = 762 m.)'dan benzeri bir kanâat naklediimektedir. Ayrıca bk. *aynı eser* II, 4-5.

² C ā ḥ i ẓ, *al-Baldān* (Topkapı Emanet Hazinesi kütüp. nr. 1358) 96a. Tere.: Türkler'den Dokuz Oğuzlar'ın (Uygurlar'ın) hali de — önce Türklerin kahramanları, hāmileri iken sonra — bunun gibi oldu. Kendilerinden kat kat fazla oldukları halde Karluklara üstün geliyorlardı. Mānī dinine girdikten sonra — ki, Mānī dini sulh ve pasiflik konusunda Hristiyanlık'tan daha kötüdür — onlardaki bu cesaret bozuldu, bu kahramanlık esip gitti (Aynı fikirler için bk. *al-Tarbi'*, §. 128).

³ GAL I, 144, S. I, 220; İA (*Mas'ūdî* madd.). Mas'ūdî'ye âid olduğu kaydedilen ve *Aḥbār al-zamān*'ın aslını teşkil eden *'Acā'ib al-dunyā* adlı eserin vrk. 63 b-64 b'sinde Türkler hakkında kısa ve sathî bilgi verilmektedir (bk. Bursa. Hüs. Çelebi Kütüp. nr. 748). Bu husus için ayrıca bk. Köprülü kütüphanesi nr. 162 (vrk. 209 b - 210 b). Bu son eserde verilen malûmattan bazı yazarların, Türkleri göçebe kabul etmelerinin sebepleri daha açık olarak anlaşılmaktadır.

⁴ İA (*İbn Fazlān* madd.); GAL I, 228. S. I, 4065.

⁵ GAL I, 227, S. I, 405 - 406; İA (*İbnülfakih* madd.).

öven İbn al-Rümi (ölm. 283h.=896m.)'dir¹. O, Türkler hakkında şöyle der²:

أذا ثبتوا فسد من حديد
تخال عيوننا فيه تحار
وإنا برزوا فنيران تلظى
على الأعداء تصرفها استعمار
ملوك الأرض أعينهم صفار
أذا برزوا وأنفسهم كبار

Daha sonraları Türkler hakkında arabca yazılan şiirlerin bir kısmı Şerefeddin Yaltrakçı tarafından «*Türkiyat Mecmuası*» nda neşredilmiştir (bk. V. 307-326). Pek çok malzeme çıkması muhtemel olan bu son devirlerin etrafı şeklinde tedkik edilmesi gerekmektedir.

¹ GAL I, 79, S. I, 123; A (*İbnürrümi* madd.)

² *Al-Mustadrak* IV, 474-475. Tere. : Sebat gösterirlerse, demirden bir settirler. Gözlerimize sedde âdetâ kamaşır.

Düşmana karşı çıkarlarsa, onlar üzerine yalın saçan ve alevi düşmanları geri çeviren ateştirler.

Düşman karşısına çıktılar mı, gözleri küçük, şahsiyetleri büyük olan yeryüzü hükümdarlarıydılar.

NOT :

Yâküt al-Hamavi'nin Türkistan maddesinde Türkler'e dâir verdiği bilgilerin hülâsa şeklinde tercümesi :

Yâküt, Türkler'den bir kısmının göçebe bir kısmının ise medenî olduklarını belirttikten sonra şunları nakleder :

Hişâm b. Abdilmalik İslâma dâvet etmek maksadı ile Türk hükümdarına elçi gönderdi. Elçi şöyle der :

Hükümdarın yanına girdiğimde hayvanın eğeri ile meşgul olurken gördüm. Tercümanına benim için «Bu kim ?» diye sordu. Tercüman «Arab hükümdarının elçisi» dedi. Hükümdar : «Benim uşağım olan hükümdar mı?». Tercüman : «Evet» dedi.

Elçi devamla «Beni eti bol, ekmeği az bir evde misafir ettikten sonra yanma çağırıp gelişimin sebebini sordu. Ben de nezaketle hareket ederek şöyle dedim :

«Efendim senin iyiliğini istiyor. Seni ve kavmini dalâlette gördüğünden İslâm dinine girmeni arzu ediyor». Bunun üzerine «İslâm nasıl bir dindir?» dedi. Ben ise ona İslâmın şartlarını, yasaklarını, mübahlarını, farzlarını ve ibâdetlerini haber verdim. Bir müddet beni kendi halime bıraktıktan sonra bir gün sabah erkenden her birinin elinde birer sancak bulunan on kişi ile birlikte bir yere gittik. Ve bir tepeye çıktık. Tepenin etrafı ağaçlık ve sulak bir yerd. Güneş doğunca hükümdar bu on kişiden birine sancağı açmasını ve dalgalandırmasını emretti. O, bunu yapınca on bin silâhlı süvari «جاء، جاء» diyerek gelip tepenin altında durdular. Kumandanları tepeye çıkıp hükümdara tazimlerini bildirdi. Hükümdar bu şekilde, onlardan herbirine sancağını açmasını emrediyor, o, bu hareketi yapınca on bin kişilik bir süvari gurupu gelip tepenin dibinde duruyorlardı. Böylece yüz bin süvari tepenin altında toplandı. Sonra hükümdar tercümana «Bu elçiye söyle efendisine haber versin ki, bunların içinde sağlık işleri ile uğraşan, ayakkabıcı, dokumacı hiç bir kimse yoktur. Bunlar müslüman olup İslâmiyetin şartlarını yerine getirecek olurlarsa geçimlerini nereden temin edecekler?» dedi.

Türkler'den Kimağlar ise göçebedirler. İçlerinden birinin çocuğu olunca, babası bülûğa erinceye kadar onu bakar ve terbiye eder. Bülûğa erdikten sonra eline bir yay

ile birkaç ok vererek evinden çıkarır. «Haydi başının çaresine bak» der. Ona artık bir yabancı gözüyle bakar.

Bazı Türkler ise geçimlerini temin için erkek ve kız çocuklarını satarlar. Onların âdetlerine göre kızların başları açıktır. İçlerinden bir adam evlenmek isterse kızlardan birinin başına örtü atar. Bundan sonra o kız onun eşi olur.

Tamîm b. Baħr al-Muṭavvaċî ise Türk hakanı tarafından Uygur hakanına elçi olarak gönderilmiş, Uygurlar'ın memleketinin muhtelif yerlerini dolaşmıştır. Onun nakline göre Uygurlar göçebe ve medenî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Tamîm şöyle der :

«... Sonra yirmi gün birbirlerine pek yakın köylerden ve meskûn yerlerden geçtim. Bunların ahalisinin çoğu mecûsî olup ateşe taparlardı. Bir kısım halk ise Mânî dininde idiler. Nihayet, bundan sonra hükümdarın oturduğu şehre vardım. Burası etrafında köy ve kasabalar bulunan müstahkem bir şehirdi. Şehrin surlarının demirden on iki büyük kapısı vardı. Bundan başka şehirde pek çok çarşılar, ticarethaneler, kalabalık bir nüfus bulunmakta idi. Halkının çoğu Mânî dininde idiler.»

Tamîm'in ve İbn al-Faķîh'in nakline göre, bazı Türkler birtakım hareketler ve âyinlerle istedikleri zaman yağmur ve kar yağdırıp düşmanlarının başına belâlar getirirlermiş. İbn al-Faķîh şöyle der: Ben bunun doğruluğuna inanmazdım. Nihâyet, bir gün İsmâċîl b. Aħmad b. Sāmān (ölm. 295 h. = 907 m.)'dan şunları işittim :

Bir sene, yirmi bin kişilik bir ordu ile Türkler'e karşı sefere çıktım. Onlardan altmış bin kişilik tevizatlı bir ordu ile karşılaştım. Çarpışmalar günlerce devam etti. Bir gün muharebe esnasında yanımızdaki Türkler başıma çokuşup «Kâfir askerinde bizim yakınlarımız ve tanıdıklarımız var. Bunlar, bize falan kimsenin geldiğini haber verdiler dediler»

Yâķût şöyle der: «Bunlar gördüğüm şekilde naklettiğim haberlerdir».